



Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 37 Volume: 8 Issue: 37

Nisan 2015 April 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

HOCA TAHSİN EFENDİ'NİN SATİRİK BİR MANZUMESİ: MEŞHUR SAİD AĞA MERHUMUN
TERCÜME-İ HÂL VE TÂRÎH-İ VEFÂTI

A SATIRICAL POEM OF HODJA TAHSİN: BIOGRAPHY AND DEATH OF THE LATE MEŞHUR SAİD
AĞA

Şemsettin ŞEKER*

Öz

XIX. asır Türk fikir ve edebiyat hayatında Batı tesirinin arttığı bir zamandır. Bu dönemde muhtelif gaye ve vasıtalarla Avrupa'ya giden Türkler Batı karşısındaki geri kalmışlığa çareler aramışlardır. Bu çalışmada bilgin, şair ve eğitimci olan Hoca Tahsin'in 1851'de Avrupa'ya teknolojik yenilikleri takip etmesi için gönderilen Türklerden Said Ağa'ya dair biyografik şiiri incelenmiştir. Şiir, o dönemin meşhurlarından Said Ağa'nın vefatını müteakip neşredilmiştir. Said Ağa, devrin düalizmini yansıtan tiplerden biridir. 17 yıl orada yaşamasına rağmen Avrupa'nın yaşam tarzına kapalı ama fikirlerine açık bir tiptir. Onun Paris'teki siyaset ve edebiyat çevreleriyle münasebetleri oldukça ilginçtir. Said Ağa okuma yazma bilmemesine rağmen hemen her konuda fikir beyan eder. Batı'nın bilim ve teknoloji sahasındaki gelişmelerini Osmanlı'ya nakletmek arzusunadadır. Siyasî ıslahatlara dair fikirleri fıkralara konu olan Said Ağa'nın şahsında Osmanlı'nın Batılılaşma macerası da görülebilir.

Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, şiir, ıslahat, Hoca Tahsin, Paris Türk Kolonisi, Londra Sergisi.

Abstract

Ottoman thinking and literature began to be affected by Europe in XIX. century. Turkish people who went to Europe tried to find solution for backwardness. In this study we analyzed Hodja Tahsin's biographical poem which talks about Said Aga who was sent to Europe in order to investigate technological innovations. The poem published after the death of Said Aga. Her reflects the dualistic structure of that era. He never practices European life, but in theory level he is agree with it. Moreover he wants to apply scientific and technological developments to the Ottoman. Although he was illiterate he has idea about everything. In Said Aga's life, Ottoman's westernization adventure can be seen as well.

Keywords: Westernization, poetry, reform, Teacher Tahsin, Turkey Colony Paris, London Exhibition.

Giriş

On dokuzuncu asırda Osmanlı toplum ve siyaset hayatını etkileyen hususların başında Batılılaşma'nın geldiği cümlelerin malumudur. III. Selim ve II. Mahmud devrinde bariz şekilde devlet politikası hâline gelen Batılılaşma çabaları Tanzimat Fermanı'nı (1839) müteakip yapılan reformlarla hız kazanmıştır. Bu asırda devleti kurtarmak, Avrupa devletlerinin İslâm coğrafyasındaki sömürgeleşme politikalarının önüne set çekmek, gayrimüslimler üzerindeki ecnebi nüfuzunu azaltmak, ilim ve teknikte ilerlemek gibi gayelerle devletin belirli ıslahatları uyguladığını görürüz. Hiç şüphesiz Batılılaşma çabalarının arkasında bilim, teknoloji ve maarif sahalarındaki gerilemeden mütevellit icbarlar ile istikamet arayışları vardır.¹ Hususen Türk siyaset, düşünce ve eğitim hayatında başlayan bu yeni anlayıştan edebî eser ve şahsiyetler de payına düşeni almıştır. Batılılaşma'nın Osmanlı'da vücut bulması muhtelif vesilelerle olmuştur. Bu vasıtaları; devletin resmî politikası, matbuatın yaygınlaşmasıyla birlikte görülen yayın bolluğu, sefaretlar, Avrupa düşüncesini benimseyen aydınların çeviri veya telif yoluyla neşrettikleri fikir ve eserler, Fransızca üzerinden yabancı lisan öğrenmeye devlet nezdinde verilen ehemmiyet, mektepleşme gibi unsurlar olarak zikredebiliriz. Makalemizin mevzuuyla bağlantılı olanı ise muhtelif vesilelerle Avrupa'ya gidenlerin orada iştiğal ettikleri hususlardır. İbrahim Müteferrika, Hâlet Efendi gibi Osmanlı'da Batı karşısındaki "geri" kalmışlık psikozuna henüz girilmediği devirler ile 1830 sonrası Avrupa'ya

* Dr.

¹ Devrin icbar ve istikâmetinin genelde Türk düşüncesi, özelden edebiyat âlemindeki akisleri/tesirleri hakkında ayrıntılı bir mütalaa için bkz. İsmail Kara, (2005). "Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir?", *Din ile Modernleşme Arasında*, 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 11-71; a.g.y., "Modernleşme Türkiyesi'nde 'Ulûm, Fünûn' ve 'Sanat' Kavramlarının Algılanışı", a.g.e., s.126-192.

gönderilenlerin meselelere bakışı, oraları tavsif şekli birbirine zıttır. Daha önceki asırların aksine Halet Efendi'nin düşüşünü müteakip Osmanlı rical, ulema ve üdebasının Avrupa'ya bakışı değişmiş, eski kendine güven yerini daha çok hayranlık, geri kalmışlık psikozuna bırakmıştır.

Sultan II. Mahmud devrinde "devletin ihtiyacı olan ashâb-ı malûmâtı yetiştirmek" gayesiyle 1930'da Avrupa'ya talebe gönderilmeye başlanır.² 1850 sonrası gidenlerin umumen siyasetle işigali yeni ve farklı fikirlerin Osmanlı'da neşet etmesini de beraberinde getirmiştir. 1850'de gönderilen talebelerin başında onları manevî bakımdan korumakla görevli şahıs Hoca Tahsin ve Selim Sabit'tir. Daha sonraları tahsil için gönderilen talebelerin memleketin ihtiyacı olan ilimleri öğrenmek yerine siyasî faaliyetlerde bulunmalarından ötürü Sultan II. Abdülhamid devrinde, 1892'de, talebelerin Avrupa'ya tahsile gönderilmesinden vazgeçilmiştir.

Avrupa'ya giden Türklerin buradaki tecrübelerine, gözlem ve değerlendirmelerine dair eserler Türk edebiyat ve düşünce tarihi için oldukça kıymetli bilgileri ihtiva eder. Son zamanlarda bu gibi konulara dair eser ve etütlerin neşri, ilgililere modernleşme macerasını daha ayrıntılı görme fırsatı sunmaktadır. Makalemize bahis mevzuu ettiğimiz manzume XIX. asırda Avrupa'ya gönderilen ve geri dönmeyen ilginç bir şahsı, Tarakçı Said Ağa ve onun biyografisini hâvidir. Bu çalışmada Hoca Tahsin'in şiirinden hareketle Osmanlı meşâhir-i meçhulesinden Tarakçı Said Ağa'nın biyografisi ortaya konulacaktır. Yayına hazırladığımız bu manzumede Said Ağa'nın hâl tercemesinin eksik tarafları hususî kütüphanemizde fotokopi nüshası bulunan İbnülemin'in *Meşâhir-i Kemâl* isimli yazma eserinden de istifade edilerek ikmal edilmiştir.

1. Hoca Tahsin Efendi

Osmanlı'nın son devrinde medresede yetiştiği halde müspet ilimler sahasında eserler kaleme alan, dersler veren, talebeler yetiştiren Hoca Tahsin, bu asra ruhunu veren "düalizm" in hem hayatında hem de eserlerinde görülebildiği kişiler arasındadır. İyi bir medrese tahsili görmesi; uzun süre Avrupa'da bulunarak politika, edebiyat ve ilim mahfillerinde tebarüz etmesi; Darülfünûn Müdürlüğü; ansiklopedik bilgileri Osmanlı kamuoyuna neşredenler arasında yer alması; İttihad-ı İslâm'ı savunması; Arnavutça'nın alfabetini hazırlama teşebbüsü; ulemayla inişli çıkışlı bir grafikte seyreden münasebetleri; aklî ve dinî ilimlerin yanında müspet ilimlerle de uğraşması; dini felsefe ve müspet ilimlerle örtüştüren tavrı; Yeni Osmanlılar gibi ihtilâlcî gençlerle dostluğu Hoca Tahsin'in renkli dünyasını - şahsiyetini verecek özellikleri arasındadır.

"Batı'nın modern ve müspet ilimlerine geçiş süreci içindeki Türk bilgi dünyasının XIX. asırdaki orijinal bir siması olarak görülen"(Akün, 1998: 202) Hasan Tahsin 1811'de Yanya Vilâyetinin Filat kazasına bağlı Ninat Köyü'nde doğar. İlk tahsilini müftü olan babası Osman Efendi'den almıştır. Fatih Camii'nde Vidinli Hoca'nın (Hoca Mustafa Efendi) derslerine devamla icâzeta'nâme alır. 1856'da tahsil için Avrupa'ya gönderilen Türk öğrencilere "Arapça ve Farsça ile dinî bilgilerini geliştirmelerine yardımcı olmak, aynı zamanda gayrimüslim tebaadan orada tahsilde bulunanlara da Türkçe'yi öğretmek yolunda devletçe alına karara" (Akün, 1998: 199) binaen Selim Sabit'le birlikte³ Paris'e gönderilir. 20 Mart 1857'de Paris'e varır. Paris'te açılan Mekteb-i Osmânî'de hocalık yapar. Medreseli Hoca Tahsin burada astronomi, jeoloji, mekanik, fizik, kimya gibi modern ilimlerle işigal eder. Paris'in ilim ve siyaset çevreleriyle tanışması Akün'ün deyişiyle "fikrî hayatına yepyeni bir istikamet" çizer. 1861'de yurda döner. 1862'de Abdülhak Hâmid ve ağabeyi Nasuh Bey'le uzun bir yolculuk sonrası yeniden Paris'e gider. Bu seferki görevi sefaret imamlığıdır.⁴ Bir dönem adeta darb-ı mesel hükmünde bulunan ve Avrupa hayranlığını gösteren meşhur,

"Paris'e git hey efendi akl u fikrin vâir ise

Âleme gelmiş sayılmazlar gitmiyenler Paris'e"

beytini bu yıllarda söylemiştir. 1867'de Paris'e gelen Yeni Osmanlılar (Ziya Paşa, Namık Kemâl, Ali Suavi, Menâpirzâde Nuri, Kayazâde Reşad, Ayetullah Bey), şair Hoca Hayâlî ve Hindli İskender ile dostluk kurup Paris'te Türk kolonisini teşkil ederler (Kuntay, 1944: 576-579; Ülken, 1966: 298-299). "Cennet"⁵ olarak nitelendirdiği Paris'te bulunduğu bu ikinci dönemde materyalizme merak salan (Akün, 1998: 199) Hoca Tahsin kıyafetini tebdil eder, başındaki sarığın yerini şapka alır. Bu değişim, "mösyö Tahsin" veya "gâvur

² Bu hususta bkz. İbnülemin, İbnülemin Mahmud Kemâl (1940-1953). *Osmanlı Devrinde Son Sadruzamlar*, MEB: İstanbul, s. 601-602; Enver Ziya Karal, 1988). *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu, s. 162; Adnan Şişman (2001). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri*, s.4-6; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul, s. 141-142.

³ Necip Asım, (1341). "25 Sene Evvelki Hatıralardan: Selim Sabit Merhum Hakkında", *Tedrisat Mecmuası*, S. 68, s. 365.

⁴ Kemalpaşazâde Said, (1307). *Sefirler ve Şehbenderler*, İstanbul, s. 77

⁵ Paris'e tahsil için gönderilen Hâmid, hâtıralarında "cenneti ne vakit nerede göreceğiz" yolundaki sualine Hoca Tahsin'in "Paris'e vardığımız zaman orada göreceğiz" cevabını verdiğini belirtir. Abdülhak Hamid (1994). *Abdülhak Hâmid'in Hatıraları*, (Haz. İnci Enginün), İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 29.

Paris'e git hey efendi...nin sahibi için normal olduğunu söyleyebiliriz.

Tahsin" diye anılmasına sebep olur.⁶ Fuad Paşa'nın Paris'te vefatı üzerine (28 Şubat 1869) cenazesiyle birlikte İstanbul'a döner (Lütfi, 1989: 40). 8 Nisan 1869'da padişahın iradesi ile "Dârülfünûn-ı Osmânî müdürü" sıfatıyla açılması plânlanan Darülfünun'un başına getirilir. Burada halka açık konferanslar tertip eder. 1870'de resmen açılan Darülfünun'da, yine Ramazan ayında halka açık konferanslar vermeye devam eder. Burada serd ettiği fikirleri ve Cemaleddin Efgani'nin konuşmasındaki "nübüvvet sanattır" ifadesinin dini akidelere uygun bulunmamasından ötürü ulemanın yoğun tepkisine maruz kalır, Darü'l-Fünûn kapatılır ve görevden uzaklaştırılır. "Taşmektep" namıyla maruf sıbyan mektebine çekilen Hoca Tahsin burada dileyenlere felsefe, riyaziye, astronomi, kimya, tabii ilimler gibi dersler vermeye başlar. Buradaki dersleri de dinî akidelere ters bulunarak Meşihat'e şikâyet edilmesine rağmen devrin Maarif Nazırları Safvet ve Münif Paşaların himayesiyle bu dersleri okutmaya devam eder. "Cemiyeti İttihad-ı İslâmiyye" ismiyle kurmak istediği cemiyetin Avrupa'da doğuracağı tepkilerden çekinilerek "Memâlik-i İslâmiyye Coğrafya Cemiyeti" adı tercih edilir. 1879'da Cemiyet-i İlmiye'nin kuruluşuna önyak olur. Cemiyet adına çıkartılan *Mecmua-i Ulûm*'u arkadaşlarıyla birlikte çıkartır. Hoca Tahsin bu yıllarda vereme yakalanır ve 3 Temmuz 1881'de misafir olarak bulunduğu Münif Paşa'nın Erenköyü'ndeki köşkünde vefat eder.⁷

Hoca Tahsin, Medrese tahsilinin yanında şahsî merak ve gayretiyle naklî bilimlerde de kendi kendini yetiştirir. Devirde hemen herkes gibi İslâmiyet'in ilerlemeye mani olmadığı fikirlerini savunur. Matbu ve yazma eserlerinden bazıları vefatından sonra talebesi Nadiri Fevzi vasıtasıyla *Külliyyât-ı Hoca Tahsin* adıyla bastırılır.

Hoca Tahsin bir ilim adamı olmasının yanında şiirle de iştiğal etmiştir. İlhamını ilmî konulardan alan felsefî ve ilmî şiirler kaleme almıştır. Bunun yanında tarih düşürmeler, lügazlara verdiği cevaplar onun şiir dünyasının hususiyetlerini verecek evsiftadır. İncelememize bahis konusu olan manzumesi de Avrupa'da birlikte bulunduğu Said Ağa'nın hâl tercemesini havidir.

2. Manzûme Hakkında

Hoca Tahsin'in Paris Türk kolonisinde uzun süre birlikte bulunup garip tavır ve hususiyetlerine yakından şahit olduğu Said Ağa'nın vefatını müteakip yazıp neşrettiği bu kaside⁸ onun fıkralara konu edilen⁹ hayatı hakkında ayrıntılı bilgileri içerir.

112 beyitten müteşekkil bu manzume kaside formunda olup aruzun mefâilün mefâilün mefâilün mefâilün kalıbıyla yazılmıştır. Şekli hususiyetleri itibariyle Klâsik şiir geleneği içinde yer alan bu manzume, muhteva yönünden birçok farklılıklar taşımaktadır. Klâsik edebiyatta mersiye ya da vefat için kaleme alınan tarihler, ölen kişinin ardından duyulan teessürü ve merhûmun sahib olduğu iyi hasletleri dile getiren şiirlerdir. Hoca Tahsin Efendi'nin Tarakçı Said Ağa'nın ölümü üzerine kaleme aldığı manzumesi mersiye havasından oldukça uzaktır. Tarizkâr bir üslubun hâkim olduğu bu manzume, Said Ağa'nın şahsında belli bir zümrenin hicvi olarak görülebilir. Şair, manzumesinde İmâm-ı Birgivi, İbni Sina, Arşimed, Napolyon, Deli Petro, Kanunî Sultan Süleyman gibi siyaset, ilim ve felsefe sahalarında tebarüz etmiş tarihî kişilere Said Ağa'nın şahsına tariz maksadıyla telmihte bulunur.

Manzume, Hoca Tahsin'in tarih düşürmeye ilgisini göstermesi Avrupa ile ilgili görüşlerini aksettirmesi bakımından da ilginçtir.¹⁰ Hoca Tahsin'in hayatına dair etraflı bir etüd kaleme alan Ömer Faruk Akün bu manzumeyi şöyle takdim eder:

"Tarih düşürme yolundaki manzumelerinin en ilgi çekici olanı, Paris'te dost olduğu Tarakçı Said Ağa'nın 1868'de orada vefatı münasebetiyle yazdığı 112 beyitlik biyografik tarih kasidesidir." (Akün, 1998: 206).

Hayatı hakkında İbnülemin'in yazma nüshası İÜ Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan *Meşâhir-i Kemâl*'i¹¹ ile birlikte asıl kaynak olarak görülebilecek bu manzumeye göre Said Ağa İstanbul'da doğar. Anne ve babasının ihmalinden ötürü iyi bir tahsil ve terbiye göremez. Yeniçeri Ocağı'na intisap eder. 1826'da ocağın lağvına, yeniçerilerin sürülmesine rağmen bu kargaşadan kurtularak askerlik hizmetine devam eder.

⁶ Hoca Tahsin'in Paris hayatı hakkında Abdülhak Hâmid'in verdiği bilgiler için bkz. "Abdülhak Hâmid'in Hatıraları (1994). (Haz. İnci Enginün), İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 25-27; 29-33.

⁷ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. İbnülemin Mahmud Kemâl (1930-1942). *Son Asır Türk Şairleri*, MEB: İstanbul, s. 1871-1882; Şemseddin Sami (1308). "Tahsin - Hoca Hasan", *Kâmûsu'l-A'elâm*, III, İstanbul, s. 1268-1269; Necip Âsım, (1923). "Hoca Tahsin Efendi Hakkında", *İctihad*, S. 152, 1 Nisan, s. 3145-3146; Ömer Faruk Akün, (1998). "Hoca Tahsin", *DİA*, c. 18, s. 198-206.

⁸ Manzume, Cemiyet-i İlmiye'nin yayın organı olan *Mecmua-i Ulûm*'da neşredilmiştir. Bkz. [Hoca Tahsin], (1297). "Meşhur Said Ağa Merhumun Tercüme-i Hâl ve Târîhi Vefatı", *Mecmûa-i Ulûm*, S. 3, s. 230-234.

⁹ Abdurrahman Şeref, (1339). "Pariste Bir Ramazan Bayramı", *Tarih Musahabeleri*, İstanbul, s. 183-186.

¹⁰ Yukarıda da bahsedildiği üzere Hoca Tahsin'in şiirlerin tarih düşürme önemli bir kısım teşkil eder.

¹¹ İbnülemin'in bu eserinin fotokopisi muhibb-i kitap Sayın Ahmet İyimaya Beyefendi vasıtasıyla bize intikal etmiştir. Eseri, Prof. Dr. İsmail Kara ile birlikte yayına hazırladığımızı belirtelim.

Osmanlı'da toplumsal muhalefetin nişanesi olarak devirde selamlanan yeniçerileri Hoca Tahsin de devrinin ruhuna uygun olarak tebci eder. Ona göre ocağın kaldırılması "vak'â-i ma'âhûde"dir. O, yeniçerileri manzumenin 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nini müteakip neşredildiği dikkate alınrsa kahramanlık ve cihana dehşet saçmalarıyla övgüye değer bulur:

"O devr-i kahramânînin kemâl ü haşmeti meşhûr

Yeniçeryândan ditrerdi Yunan u Avusturya." (Tahsin, 1297: 231)

Harp sırasında Mora'da savaşan Said Ağa, daha sonraları bu günleri adeta yeniden yaşayarak etrafındakilere heyecanlı bir surette tasvir eder:

"Uğûr-ı millet için çok şecâatlar edip ibrâz

Varıp gâzîleriyle eylemişdir Mora'da gavgâ

Kılıç çekdikçe arslana dönerdi fart-ı savletle." (Tahsin, 1297: 231)

Askerlik hizmetinden sonra tulumbacı olur, buradaki başarısı ödüllendirilerek terfi eder. Emekliliğinde "Tarakçı" sınıfına geçer. Burada emsalinin fevkinde bir maharet sergiler. Nitekim mükafatını 1851'de "bâ-irâde", "Emîn-i Mâl-i Sergi-i Umûmî" olarak Londra'ya gönderilerek alır. Bu sergi onun hayatındaki bir başka devrenin başlangıcıdır. Sergideki muhtelif makineleri görünce heyecanlanır ve Deli Petrovari¹² bir gayretle buradaki makineleri, özellikle "tarak makinesini cümleden ala" bulup memlekete bu gibi sanayii ürünlerini nakletmek ister. İstanbul'da bir fabrika kurmak hülyasıyla eskici dükkânlarını dolaşarak buralardan eşya toplar. Parayla arasında daimî bir mesafe olan Said Ağa'nın bu teşebbüsleri Ermeni Konsolos'un aleyhinde bulunmasıyla akim kalır. Yekünü 950 altın sermayesine ve mallarına el konulur. Bu hadise üzerine Londra'da beş parasız kalır. O da soluğu mahkemelerde alır. Lisan bilmemesine rağmen davasındaki ısrarı avukatları şaşırtır. Hatta işi Londra Meclîs-i Vâlâ'sına intikal ettirir (Tahsin, 1297: 232). Paris Sergisi'ne giden bir muhalebecinin Paris'e gidişinin 16. senesinde *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis'e* yazdığı mektubunda bu dava biraz daha farklı anlatılır:

"Said Ağa bundan on altı sene evvel Londra'da açılan sergide esnaflarına dair yeni çıkma bazı şeyleri görüp geri İstanbul'a gelerek yapmak üzere esnaf tarafından tevkil olunup Londra'ya gönderilmiş. Sergide tarak îmaline mahsus bir nev'î makine gördüğünden İstanbul'a götürüp saç ve sakalını yeni taraktan geçirmek ümidiyle şu makineyi almak sevdasına düşmüş ise de parası olmadığından Londra'daki Osmanlı Konsolosu'ndan yüz lira ödünç alarak tarak makinesini mübâyâ'â etmiş. Fakat makineyi çevirecek yüz elli kuruşluk bir kayışdan dolayı bir sebeble münâza'â ederek davaya tutuşmuş. Ve mahkemeden mahkemeye dolaşıp durmuş olduğu hâlde bitiremeyip hâlâ davası sürmekte olduğundan ve bir de bu aralık âb u havâsiyle galiba güzelce uyumuş bulunduğu bir kayış sayesinde burada kalmış ve her ne ise şimdi makine verildiğinden işimize yaramışdır." (*Rûznâme*, 1283: 64-68).

Onun bu perişan hâli üzerine cebren İstanbul'a getirilmesi için bir istid'â Bâbîâlî'ye yazarlar. O da eşinden ayrılır, memuriyetinden istifa eder ve Paris'e yerleşir.

Paris'teyken kimseye minnet etmez, Türk yemekleri yapıp sokak ve kahvelerde satarak geçimini sürdürmeye çalışır. Ömrünün sonlarına doğru minibüs çarpması neticesinde bir gözünü kaybeder. Bu "illet"ten muzdarip olarak yatarken çıkan bir yangında eli ve yüzü yanar. Bu sırada Hüseyin Paşa'nın himmetiyle Mekteb-i Osmanî'ye nakledilir. Tedavisi için ısrar ederler, lâkin din zaruri hâllerde cevaz vermesine rağmen içkinin necis, habis ve haram olduğunu ısrarla belirterek kabul etmez. Manzumede bu süreç şu mısralarla ifade edilir:

"Tedâviyçün etibbâ şurb-i hamrı etdiler teklîf

Kızıp bintü'l-îneb ümmü'l-habâisdir dedi bâbâ

Bana bak dedi yüz bin kerre ölsem irtikâb etmem

Ki kat'â girmemiş câm-ı tenimde katre-i sahbâ

Keçiboynuzu kâbızdır o bûn b....kdan devâ ummam

Bür'e ber' olduğun bildikde andan etdi istibrâ

Bu içki dînimizde nass-ı kâtî'la harâm olmuş

Necisdir hîc vücûda nef' eder mi hamr-ı kinkına." (Tahsin, 1297: 233)

Nihayet hastalığı şiddetlenir ve 1284 Zilkade'sinde (Şubat/Mart 1868) vefat eder. Ölmeden evvel Paris Türk kolonisinden bulunanlarla vedalaşır ve Hoca Tahsin'den İslâm üzere defnini vasiyet eyler. Hoca Tahsin'in kıldırıldığı cenaze namazından sonra Paris'e defnedilir (Tahsin, 1297: 234).

¹² Meşhur Rus çarı Pedro da Avrupa'da tahsil görmüş, saltanatı sırasında buradaki uygulamaları memleketinde tatbik etmiştir.

Manzumedede nakledildiğine göre Said Ağa, Nasreddin Hoca'nın torunudur. Devrin muhitlerinde Nasreddin Hoca misali garip ahvali ve fıkraları nakledilir. Avrupa'da 17 sene kalmasına rağmen, ne Fransızca ne de İngilizce, bir kelime öğrenmez. Meramını işaretle anlatır. Hoca Tahsin'in onun bu tavrını şiirde şöyle ifade eder:

"Bu kavm-i şarlatânı sevmeyip fart-ı ʔadâvetden

Bu müddetde Frenkce bir kelâm bellemedi aslâ

İşâretlerle anlatırdı derdin ahz ü iʔtâda

Otelde restoranda akçe etmez lâf-ı bî-mânâ

Lisân yok akçe yok su yok acep iksire mâlik mi?" (Tahsin, 1297: 233)

Şunu da belirtelim ki Said Ağa her şeyden evvel vatan-perver, ve müttakî bir insandır. İnancında o derece musırdır ki "şeytan gelse" onu yolundan döndüremez. Avrupa hakkında "Ebusuud Efendi tarzı"nda fetvalar verir. Nitekim Hoca Tahsin de tarizkâr bir şekilde bu hususu vurgular:

"Diyâr-ı Avrupa'nın Bû Suûd-i vakt idi merhum" (Tahsin, 1297: 231)

Sırf merak saikiyle hakkında ayrıntılı bir araştırma yapan İbnülemin onun hususiyetlerini *Meşâhir-i Kemâl'*de şöyle ifade eder:

"Said Ağa pek mütediyyin ve hamiyetli bir âdem olduğundan Avrupa'da bulunduğu müddetçe şapka giymemiş, kıyafetini değiştirmemiş, müsekkirât içmemiş, namazını terk etmemiş. O kadar garibü'l-ahvâl imiş ki okumak yazmak bilmediği hâlde diplomasiden, kavânin ve nizâmâtıdan, riyâziyâtıdan, nücûmdan, hey'etden, ekonomiden bir tavr-ı feylesofâne ile dem urur ve bu yolda serd ettiği mütalaât-ı acibe ile muhatabını vakf-ı hayret edermiş." (İbnülemin, MK: 72).

Hoca Tahsin de onun bu cephesini biraz ironik bir dille şöyle anlatır:

"Hülâsâ ümmî iken böyle bin esrara vâkıfı

Görüp de bahr-ı hayretde kalırdı Bû ʔ Alî Sînâ." (Tahsin, 1297: 231)

Yeni Osmanlılar Cemiyeti reislerinden Menâpirzâde Nuri Bey ise Paris'teyken tanıştığı (Şeker, 2012) Said Ağa'nın hususiyetlerini İbnülemin'e naklettiği hatıralarında şöyle anlatır:

"Said Ağa –yukarıda söylendiği veçhile- Londra Sergisi'ne gönderilip orada elinde ne varsa yitirir. Gâh Paris'e gider gâh Londra'ya gelirdi. Paris'e geldikçe Fransız, Londra'ya gitdikçe İngiliz gazeteleri alarak kafelerde filanlarda güya okuyormuş gibi bir tavır gösterirdi. Londra ve Paris'de dolma, baklava yapar ve bunları Sefâret memurlarına satarak karnını doyururdu. Beyne'l-halk maruf olduğundan nereye gitse hürmet görürdü. Hatta Fransız İmparatoru kendisini bildiğinden zokaklarda tesadüf ettikçe –sûret-i mahsûsada- selam verirdi. Paris'de "Bulvar ...?" denilen caddenin tevsîî için oradaki bir çeşmenin yıkılması hükümetçe düşünüldüğünü Said Ağa haber alınca çeşme yıkılmaksızın suyuyla beraber Paris'in -tensîb oluncak- diğer bir mevkiine nakledilebileceğine dair Şehremaneti'ne bir arzihâl iʔtâ ve o bâbda müsaade istidâ eder." (İbnülemin, MK: 71-72).

Ümmî olmasına rağmen hemen her meselede söyleyecek bir sözü olan Said Ağa, emsali kişiler gibi politikayla iştigal eder, memleketin kurtuluş ve terakkisi için kendince çözüm yolları ileri sürer. Bir yandan bazı cihetlerine hayranlık beslerken bir yandan da Avrupa ahvalini beğenmeyerek onları alt etmenin yollarını araştırır. "Serbestiyet" taraftarı olan Said Ağa, Hoca Tahsin'in tavsifiyle Napolyon gibi bir "kavânin-i cedide" inşa eyler. Ömrünün son zamanlarındaki bu mesaisi hem eğlendirici hem düşündürücüdür. Ağa'nın hâlet- ruhiyesini de bu kanun meselesinde müşahede ederiz. O ise Hoca Tahsin'in aksine kendisini Kanuni'yle mukayese eder:

"Bu te'lîf-i latîfim bastı kânun-ı Süleymân'ı" (Tahsin, 1297: 331).

Medrese kökenli Hoca Tahsin'in "kanun" deyince aklına Napolyon gelirken, Anadolu bir Türk'ün (Ağa'nın) ise Kanuni Sultan Süleyman'ı tahatturu zihniyet farklılığını göstermesi bakımından manalıdır. Said Ağa, Yeni Osmanlılar'ın siyasî fikirlerini kendisinin kitabından aldığı inanır ve bunu savunur. Devlet ve milletin kurtuluşuna vesile olacağına inandığı için bu hadiseye ses çıkartmadığını iddia eder. Menâpirzâde Nuri Bey bu hadiseyi İbnülemin'e şu cümlelerle nakletmiştir:

"Devletin ıslahıyla terâkkiyâtına dair koca bir cild ve musavver bir nizamnâme lâyihası tertip ederek Sefâret kâtiplerinden birine yazdırmış. Nuri ve Kemâl Beyler bir akşam Paris'de Ziya Paşa'nın oturduğu hânedeyim yemek yedikden sonra tiyatroya gitmek üzere iken Said Ağa telaşla gelerek Ziya Paşa'yı sorar. Sebeb-i ziyareti sorunca Said Ağa kendisinde bir hastalık hissetmekte olduğundan şayet vefat ederse hayât-ı devlete dair –senelerce uğraşarak- vücuda getirdiği kitabı Ziya Paşa'ya emanet bırakmak için geldiğini söyler. Kemâl Bey bin dürlü nâz ve ibrâm ile kitabı okumağa müsaade alır. Mukaddimedede, ıslah-ı devlete

dair vaktiyle İstanbul'da dermiyân ettiği efkâr-ı mühimmeyi Âlî ve Fuad Paşalar çalmışlar ve mevkii-i fiile koymak için uğraşmışlar ise de hiçbir şeye benzetemediklerinden dolayı bast-ı şikâyet ve ba'idehu devletin bir zamandan beri uğradığı inhitâtın iley ü esbâbı ile yeniçerilerin askerliğe irâs ettikleri fıkârâtın izâlesi ve askerinin tanzim-i ahvâli için birtakım teşebbüsât-ı cedîdede bulunulması mesela Prusyalıların icad ettikleri tüfekler gibi esliha vücuda getirilmesi lüzumundan iyice âkılâne bahsetdikden sonra ıslahatın tafsiline girişmiş. Kitabın bir sahifesinde bir at resmi ve en arka tarafında neft yağı dolu bir matara ve ba'idehu kanca şeklinde bir değneğin resmi alınıp altında izâhât-ı âtiye varmış:

Piyade askeri büsbütün lağv ve yerine süvari ikâme olunacak. Şu hâl vehleten garip görünüyor ise de aşağıya doğru mütalaa edilince istiğrâba mahal kalmayıp süvari yüzünden ne dürlü fevâid hâsıl olacağı anlaşılacak. Bu süvari düşmen ordusuna takarrüb edince kumandan tarafından "başlık al" emri verilecek.¹³ O anda hayvanların başlıkları alınacak. Müteakıben 'değnekler mataraya' kumandası verilir verilmez her süvari değneğin sivri tarafını mataraya batıracak. 'Değnekler kıça' emri üzerine değnekler hayvanların kıçına sokulacak. Atlar cûş u hurûşa gelip düşmen ordusuna hücum edecek, altı üstüne gelecek.

Yine bu kitâb-ı acîbde umûr-ı Maliye hakkındaki mülâhazât sırasında taşradan gelen paraları mal memurları çalmakta ve devlet de bunun men'ine çare bulamamakta olduğundan vilâyetden para geldikçe esvâk ve bâzarda davullar zurnalar çalarak geçirilmesi ve gelen nükûdun halka böyle ilan edildikten sonra hazîne-i Maliye'ye getirilmesi emvâl-i devletin muhafazası için tedbir-i yegâne olarak beyân olunmuş.¹⁴ (İbnülemin, MK: 72-73).

İbnülemin onun bu garip ahvaline dair şu değerlendirmeleri yapar:

"Merhûmun ıslâh-ı devlete dair -serd ettiği mütalaat-ı muharrere bittabi bir akıllı âdem tarafından dermiyân olunamaz. Fakat bir mecnun da devlet ve milletini değil kendini bile bu derecelerde düşünemez. Mütalaalardan anlaşılıyor ki Said Ağa pek akıllı değil. Lakin mecnun da değil. Biçare gayetle cahil ve maazalik pek hamiyetli bir âdem olduğundan Avrupa'nın terakkiyât-ı medeniyesini görmüş. Bir de kendi memleketinin tedenniyâtını düşünmüş. O terakkiyâtdan vatanını müstefid etmek için i'âmâl-i efkâra başlamış. Cehl ve acizden mürekkeb bir vücudun böyle büyük şeylere teşebbüs eylemesi kâbil olamayacağını anlamamış. Vatanını, ailesini terk etmiş. (...) Islah-ı devlet hakkındaki mütalâtı ve ulûm ü fûnûn-ı mütenevvi'adan -bir cür'et-i cahilane ile- bahse kalkışması vâkıâ şâyân-ı handedir. Fakat kemâl-i cehtle beraber Avrupa'nın fuş u rezaletinden iğmâz-ı ıayn edip de maarif ve sanayiine vakf-ı zihn etmesi ve o maarif ve sanayiiden kendi vatanını da müstefid eylemek gibi bir sevdaya düşmesi her hâlde ibret alınacak ahvâldendir zannederim. Binâenaleyh böyle sevk-i hamiyet ve hulûs u safvet ile vatanının saadetini düşünenler -ister Tarakçı Said Ağa olsun, isterse şuuruna hâle gelmiş zannolunacak derecede garîbü'l-ahvâl bulunsun- tarih sahifelerinde ihrâz-ı mevkii edebilmek hakkını hâizdirler." (İbnülemin, MK: 74-76).

3. Der-İ Aliyye'den Londra Sergisi'ne Eşya Nakli Memuriyetiyle 1851 Sene-i Milâdisinde İ'zâm Kılınan Meşhur Said Ağa Merhumun Tercüme-i Hâl ve Târîh-i Vefâtı

1. Tarakçıyân sınıftan vatan-perver Said Ağa
Ki meşşât-ı ezel kılmış anı himmetle müstesnâ
2. Saâdet addederdi millet için cân fedâ etmek
Bilürdi kadr-i İslâmiyet'i ol zât-ı bî-hemtâ
3. Umûr-ı dinde sâbit idi bir zerre şaş[ır]mazdı
Tarîk-i müstakîm-i şer ü râh-ı Hak'dan katâ
4. Rütbe i'tikâdında salâbet vardı anın kim
Azâzil kendisi gelse edemezdi anı iğvâ
5. Diyâr-ı Avrupa'nın Bû Suûd-i vakt idi merhûm
Muhakkak gelmişti bunda öyle sâhib-i takvâ
6. Okur yazar değil ümmî idi ammâ açıldıkda
Bulurduk ders-i ahvâl-i politikiyede deryâ

¹³ Yazma nüshada "Der-İ akab asker atın kuyruğuna merbut olan kancayı yine oradaki matara içindeki neft yağına batıracak kemâl-i sür'atle atın kıçına sürecek" ifadelerinin üzeri çizilmiştir.

¹⁴ Said Ağa bu kitabı bilahare Ziya Paşa'ya vermiş. Kitabın Paşa'nın vefatında Adana Mektupçusu olan Nazım Paşa'nın nezdinde bulunması muhtemel olduğunu Ziya Paşa'nın oğlundan naklen Nuri Bey'in söylediğini ifade eder İbnülemin (İbnülemin, MK: 73).

7. Tehî sanma cihânın germ ü serdîn cümlesin görmüş
Edip dikkatle hep Avrupa'nın efkârın istiksâ
8. Bu asrın kaḫbû'l-ahbâr-i havâdisiydi her bâbda
Soruldukça vukûât-ı cihânı hep eder inbâ
9. Sebak-hân-ı kitâb-ı ittilâḫı olamaz Bismark
Napolyon-veş kavânîn-i cedîde eylemiş inşâ
10. Bil[ir]di diplomasi âşinâyânı anın kadrin
Ederdi parlamento meclisinde müntehib âḫzâ
11. Taraf-dâr-ı tarîk-i serbesiyyet idüğü zâhir
İbârâtında etmiş konstüsyon meylini î mâ
12. Büyük bir zât -derdi- eyledi izinsiz istinsâh
Salâh-ı milletimçün olduğundan eylemem şekvâ
13. Yeni Osmanlılar efkârı kânûnumdan almışlar
Buna sirkat denilmez etmesinler bâri istiğnâ
14. Bu te'lîf-i latîfim bastı kânun-ı Süleymân'ı
Aceb mi olsa memurîn için bir ḫurve-i vüskâ
15. Taḫallümsüz kemâlât u fûnûna âşinâ olmuş
Garîb kim var idi her bir maârifde yed-i tûlâ
16. Hesâb ü hendese görmüş değılken cerr-i eskâlde
Cihânı kaldırır bir Arşimed'di asrının gûyâ
17. Nücûmdan dem urur hey'etde Herşel'den geri kalmaz
Ekonomide artık misli yok bir ârif-i dânâ
18. Usûl-i galvanoplasti ile tezhîbi öğrenmiş
Aceb ilhâm mı idi ezberinde sanḫat-ı simyâ
19. Hulâsâ ümmî iken böyle bin esrâra vâkıfdı
Görüp de bahr-i hayretde kalırdı Bû ḫAlî Sînâ
20. Anın yârânına bir yâdigâr olsun bu destânı
Olundu terceme ahvâli manzûme vü icmâlâ
21. Mücellerler yazılsa şerhe imkân yok tamâmiyle
Büyük ibret-nümâdır sergüzeştin edemem ihsâ
22. Bin iki yüz otuz sâl-i garâ'ib-fâl-i hicretde
Sitanbul'da tevellüd eyleyüp olmuşdu mehd-ârâ
23. Büyüyüp vâlideyni terbiyesinde kusûr etmiş
Velâkin Hızr-istiḫdâdı olmuş feyzine pişvâ
24. İşitmiş vâlide merhûmesinden nakl-i ensâbin
Var imiş Hâce Nasreddîn'e mensûbiyeti neslen
25. Menâkıb-hânı naklin sıhhatinde¹⁵ iştibâh etmez
Garîb etvârı da te'yîd eder daḫvâsını hakkâ

¹⁵ Şiirin gazetedeki neşrinde "zımında" kelimesinin üzeri çizilmiş ve yerine "sıhhatinde" yazılmış, doğrusu da sıhhatindedir.

26. Cerîdelerde neşrolunmuş idi ba□zı ahvâli
Hep okuyanlara ma□lûmdur ol vak□a-i zibâ
27. Yeniçer Ocağı'nda girmiş idi şâb-ı emredken
Orta'larla içmiş bir kazandan çok sene çorba
28. Devr-i kahramânînin kemâl ü haşmeti meşhûr
Yeniçeryândan ditrerdi Yunan u Avusturya
29. Nasılsa kurtulunca vak□a-i ma□hûdeden girmiş
Cünûd-ı muntazamada etdi asker hizmetin îfâ
30. Uğûr-ı millet için çok şecâatlar edip ibrâz
Varıp gâzîler ile eylemişdir Mora'da gavgâ
31. Kılıç çekdikçe arslana dönerdi fart-ı savletle
Elektrik zannederdi şu□le-i şemşîrini a□dâ
32. Bitince müddeti çıkmış nihâyet silk-i askerden
Tulumbacı olup onlarla koşdu bir zamân hattâ
33. Semender zannederlerdi harîkde cism-i üryânın
Ederdi bahr-i seylâb-ter ile âteşi itfâ
34. Bu hizmetde dahi terfî□-i kadr ile □alâ buldu
Harîk bekçileriyle kıldı yangın kulesin süknâ
35. Tekâ□üd olunub âhir Tarakçı san□atın tutmuş
Bu hurfetde dahi şöhretle etmiş nâmını ibkâ
36. Rütbe pür-mehâbet idi esnâfı arasında
Ki tevsîm eylemişler Şeyh Şâmil ibn Ejderhâ
37. Senesi bin sekiz yüz elli bir mîlâd-ı İ□sânın
Sitanbul'dan metâ□la itdi azm-i sûy-ı Avrupa
38. Emîn-i Mâl-i Sergi-i Umûmî oldu ol târih
Ana teslim olunmuş her ne var defter ile kâlâ
39. Olunmuş bâ-irâde intihâb esnâmı içinde
Kılındı Londra'ya emvâl-i Türkistan ile isrâ
40. Vüsûlünde girip devr eyledi etrâf-ı sergîyi
Görüp billûr sarâyın dolmuş emvâl ile ser-tâpâ
41. Kamaşdı gözleri dîvânenin yangın kıyâs etdi
Tutuşdu nâr-ı hasretle yanıp mânendiyân-ı molla
42. Hele maşinlere [machine] pek imrenip zabtetmedi nefes
Edip pervâne-veş kendin o parlak çarklara ilkâ
43. Dedi gelmiş iken bu yerlere bir vakt-i fırsattır
Kılıp İstanbul için bâzısının naklini hülyâ
44. Sezâdır bezl-i nakd-i makderet etsem bu hizmetde
Edeyim mülk-i Türkistân'da bir yâdigâr ibkâ

45. Tarayıp muşt-ı müjgân ile ol âletleri bir bir
Tarak makinesin buldu müfid ü cümleden a□lâ
46. Girişdi âcizâne topladı her bir tetimmânın
Çalışdı gice gündüz etdi gayretkeşliğin icrâ
47. Dolaşıp eskici dükkânların her yerde cem□ eyler
Demir âlâtle etmiş derûn-ı hücrenin imlâ
48. Tasavvur eyledikçe fabrikanın çarh-i devvârın
Dönerdi halkaya dü-dîdesi hâbı olur imhâ
49. Kurardı zihne makinesin kurb-ı Sitanbul'da
Görürdü kendini fabrikacı der-âlem-i rü'yâ
50. Firengistan tarağı girmez artık dâr-ı İslâm'da
Dedi sâyemde kurtulsun mübârek lihyeler hakkâ
51. Habîsler müflis etmiş bilirim esnâfımı ammâ
Bununla eylerim Avrupa'nın faturasın ilgâ
52. Terakkî evcine pervâz için kânûn u fabrikam
İki a□lâ kanaddur devlet ü mülkü eder ihyâ
53. Aceb mi eylese bu dest-gâhım milleti ma□mûr
Çatal kaşık gibi bir nice şeylerden eder iğnâ
54. Deli Petro gibi gizlice bir âlâtın öğrensem
Yanaşdırmam firenk üstâdını fabrikama aslâ

55. Hakîmâne güzel tebdîr ü tertîb eyledi lâkin
Yazık kim bâzı zevzekler bu sırrın etdiler ifşâ
56. Kuruntusu şuyû□ buldukda tüccârân beyninde
Ana düşman oldu ittifaqla cümle kumpanya
57. Hafiyyen ol cühûdlar bir yere cem□ oldular derhâl
Jouf Aran gibi men□ eylemekçün etdiler şûrâ
58. Dediler kovalım geldikde seyre dest-gâhlarda
Gözünden edelim bu san□atın i□mâlini ihfâ
59. Başından etmesin eksik belâ bârânını bir dem
Ki fırsat bulmasın makinenin itmâmına kat□â
60. Hele milyonlar sarf etdiler dâvâlar açmışlar
Bakılsa nakline a□dâsı ta□kib etmekde hâlâ
61. Olup onlar ile bîçârenin gasp eyledi mâlın
Oranın konsolosu Ermeni Zehrâb-ı bî-pervâ
62. Ticârethânenin defterlerin ketm etdi ol mel□ûn
Satıp hep dest-i tezvîrinde geçmiş kıymet-i eşyâ
63. Dolandırdı dokuz yüz elli altun hissesin eyvâh
Bu meblağdan fakîre etmediler bir şilin i□tâ
64. Metâ□-ı hüsne meyli yoğ iken bir pâresiz kalmış
Sanırsın duhterân-ı Londra etmiş mâlını yağmâ
65. Rütbe ızdırâbda kaldı kim servet olur ma□dûr
Kemâl-i aczine nisbetle fakr-ı Hazreti İ□sâ
66. Dedi hemşehriyâne ahdim olsun ey karındaşlar
Yed-i beyzâm ile olmazsam ol Fir□avunlara Mûsâ
67. Bana bak bana yâhu bu husûsda fart-ı isrârım
Değil sâ mânım için intikamdır maksad-ı aksâ
68. Zarûret haddesinden tel gibi bin kez mürûr etsem
Yine izn-i Hudâ-vend ile kalmam hasımdan ednâ
69. Cihândan vaz geçer ammâ bu matlebden ferâğ etmem
Maşın yolunda âhir mâl u cânım ederim ifnâ
70. Lisansız pâresizken avukatlar şaşdılar andan
Cevâbdan kaldı âciz Londra'daki meclîs-i vâlâ
71. Mirâren dediler İstanbul'a gitmekçün ehîbbânı
Velâkin etmedi hiç kimsenin akvâline isgâ
72. Sefîrândan mükemmel harcırâhlar va□d olunmuşken
Anı da reddedip bir vech ile hiç olmadı ırzâ
73. □İyâli arz-ı hâl takdîm etdi Bâbıâlî'de
Şikâyet ederek cebr ile celbin etmiş istid□â
74. Bu bâbda pend ü ibrâm eyleyenden münkesir olmuş

Nihâyet ayrılıp familyasından etdi isti□fâ

75. Asâkirle dolu zırhlı sefâyin Londra'ya gelmiş
Muvaffak olmadı cünd ile nakle amiral paşa

76. Hulâsâ on yedi yıl kaldı tahsîl-i maârifde
Ne mihnetle olup çille-keş esfâr-ı Avrupa

77. Bu kavm-i şarlatânı sevmeyip fart-ı □adâvetden
Bu müddetde Frenkce bir kelâm bellemedi aslâ

78. İşâretlerle anlatırdı derdin ahz ü i□tâda
Otelde restoranda akçe etmez lâf-ı bî-mânâ

79. Lisân yok akçe yok su yok aceb iksire mâlik mi?
İtalyan kahvesinde kurulur idi Roşild-asâ

80. Kerâmetden değil mi nefis-i Londra ile Paris'de
Uzun müddetle etmiş birtakım mahzenler istikrâ

81. Nice gamlar yiyip etmiş orucla cismini vîrân
Dönerdi zehre ağzında maşinsiz yapırdığı helvâ

82. Satardı lokmasını gurmanlara geçmez boğazından
Yalancı dolmasıyla râhatü'l-hulkûm u baklavâ

83. Nasılsa kendi[ni] raportör(?) ile koydu meydâna
Meşakkatle çürütdü cisminin mâkinesin ammâ

84. Bu matlûbun çıkardı dest-gâh-ı kuvveden fi□le
Henüz bitmiş gibi aksesuarda kaldı bir da□vâ

85. Geçende Câmî□-i Sergi-i Paris'de imâm oldu
Bu unvânıyla hep akrânına eylerdi isti□lâ

86. Sanırsın i□tikâf etmiş [de] züvvârı beklerdi
Cemâatçün anın hâzır idi cem□iyyet-i kübrâ

87. Mukîm-i hücre-i sabr u tahammül idi mahfelde
Anı meşgûl etmezdi gam u endîşe-i ferdâ

88. Ederdi âr u mahviyyet imâme cübbe giymezdi
Cemâ□atden biri kayyum sanıp zangoç dedi hattâ

89. Büyük sergi-i mahşerde behiştî eylesin yâ Rabb
İmâm-ı Birgivî-mânend İmâm-ı Sergivî me'vâ

90. Çeh-i lahde girince olmadı sâlim belâyâdan
Ecel-âsâ bir ân terk etmeyip ta□kib eder a□dâ

91. Cihândan bezmiş âhir nûr-ı çeşmin dökdü bu yolda
Olup bir omnibüsde elli santim-çün gözü a□mâ

92. Harîk oldu firâşında esîr-i kayd-ı illetken
Görür kim hücrenin etrâfın âteş etmiş istilâ

93. Yataktan atdı mânend-i şerâre kendisin lâkin
Kebâb oldu yüzüyle elleri âteşde vâveylâ

94. Bununla oldu külçe pota-i gufrânda artık
Harîki kıldı Hak keffâret-ı nâr-ı hamîm ona
95. Yazık bîçârenin ol çekdiği derd ü meşakkatden
Teninde bir kaşık kan kalmayıp olmuş hilâl-âsâ
96. Salıp mercân-ı cismi âdetâ fil-dişe dönmüşdür
Bükülmüş kalmadı farkı keçiboyuzdan hayfâ
97. Kayış-âsâ serâ-ser gevşeyip pûlâd-ı âzâsı
Kemiğine dayanmış âre-i mihnet anın zîrâ
98. Bu hâl-i pür-melâlin hep görenler pek hazîn olmuş
Ana rahm eyleyip mektebde yatırdı Hüseyin Paşa
99. Tedâviyçün etibbâ şurb-i hamrı etdiler teklîf
Kızıp bintü'l-ineb ümmü'l-habâisdir dedi bâbâ
100. Bana bak dedi yüz bin kerre ölsem irtikâb etmem
Ki katâ girmemiş câm-ı tenimde katre-i sahbâ
101. Keçiboyuzunu kâbızdır o bun b...kdan devâ ummam
Bür'e ber olduğun bildikde andan etdi istibrâ
102. Bu içki dînimize nass-ı kâtıla harâm olmuş
Necisdir hiç vücûda nef eder mi hamr-ı kinkına
103. Kuûd etdi bu yıl zî'l-ka dede seccâde-i lahde
Karîni hûr u gilmân ola câyi cennet-i aîlâ
104. Cihânda şöhret-i kânûnıla bir ismi kalmışdır
Olup şimden gerû cismi menend-i tâir-i ankâ
105. Misâl-i müctehid âsârını terk eyleyip gitdi
Şehâdet parmağı kânûn-ı mevtin eyledi imzâ
106. Firâkından [yazık] gayet mükedder oldu hullânı
İdi ol nükte-gûnun meclisi şevk ü neşât-efzâ
107. Anadollu idi ammâ türâbı Avrupa denmiş
Göçüp Paris civârı Perlaşez (Père Lachaise) kıldı eyvâh câ
108. Vedâında dedi hep âhiret hakkın helâl etsin
Bana kânun-ı İslâm üzre defnin eyledi îsâ
109. Behişt-i Paris'i terk etmediğimden hiç esef etmem
Muhakkak sicn-i mü'min cennet-i küffârdır dünyâ
110. Zavallı görmedi bir ân-ı râhat dâr-ı fânîde
Ola âram-gehi gülşen-sarây-ı âlem-i ukbâ
111. Birisi tâm biri menkût iki târihimiz Tahsîn
Hayâlim dest-gâhında müretteb oldu pek raînâ
112. Cesed makinesi girdi anın fabrika-i kabre (1284)
Bu kez sır-bend-i kânûn-ı ecel oldu Saîd Ağa (1284)

Sonuç

Hoca Tahsin'in kaside türünde kaleme aldığı bu biyografik manzume onun Avrupa hakkındaki düşüncelerini gösterdiği gibi Paris ve Londra'da hayatını idame ettiren Tarakçı namıyla maruf Said Ağa'nın ilginç ve renkli kişiliğini çarpıcı ifadelerle gözler önüne sermektedir. On dokuzuncu asırda memlekete faydası olacağı düşünülen eşyaları tedarik etmesi için Avrupa'ya gönderilen Türkler arasında yer alan Said Ağa, devrin buhranını, Tanpınar'ın ifadesiyle "ikizli zihniyetini" yansıtan birisidir. Said Ağa, bir taraftan Batı'nın yaşam tarzına, lisanına, kılık-kıyafetine, ahlakî değerlerine karşı çıkarken diğer taraftan bilim, teknoloji, siyasî ıslahatlar noktasında Avrupaî fikir ve uygulamaları tatbik eder. Ziyadesiyle dindardır. Hususî hayatında haram ve helal mefhumlarına azamî derecede riayet eder. Hem dindar hem de dinî değerlere lakayt bir muhitte hayatını idame ettirmesi halet-i ruhiyesi üzerinde derin tesirler icra eder. Yaşadığı bu buhran ömrünün son demlerinde dimağını ve fiziğini çok yormuştur. Okuma yazma bilmemesine rağmen önemli meseleler hakkında fikrini beyan etmekten geri durmaz. İşittiği meseleleri "kendine mahsus" bir tarzda yorumlar. Özellikle siyaset ve edebiyat çevreleriyle münasebetleri iyi olan ve Paris'te gördüklerini devletin ıslahat politikalarıyla bağlantılı değerlendirmeye çalışan Ağa, bilim ve teknoloji transferi için gönderildiği Avrupa'nın büyümesine kapılarak memlekete dönmeyen, Batı'da kaybolan Türklerden birisidir. Millet ve memleketin terakkisi için kendine mahsus bir tarzda mesaisi olan Said Ağa'nın menakıbı, Batı'yı merkeze alan Osmanlı-Türk tipinin ibretlik bir öyküsüdür aynı zamanda.

KAYNAKÇA

- ŞEREF Abdurrahman (1339). "Pariste Bir Ramazan Bayramı", *Tarih Musâhabeleri*, İstanbul, s. 183-186.
- Ahmed Lütfi Efendi (1989). *Târih-i Lütfi*, C. XII, (Haz. M. Münir Aktepe), TTK: Ankara.
- AKÜN, Ömer Faruk (1998). "Hoca Tahsin", *DİA*, c. 18, İstanbul, s. 198-206.
- AKYÜZ, Yahya (2001). *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul.
- AYNİ, Mehmed Ali (1927). *Dâriü'l-Fünûn Tarihi*, İstanbul.
- ERGİN, Osman Nuri (1961). *Türkiye Maarif Tarihi*, C. I-II, İstanbul: Osman Bey Matbaası.
- [Hoca Tahsin], (1297). "Meşhur Said Ağa Merhumum Tercüme-i Hâl ve Târîh-i Vefatı", *Mecmûa-i Ulûm*, S. 3, s. 230-234.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemâl (1930-1942). *Son Asır Türk Şairleri*, MEB: İstanbul.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemâl (1940-1953). *Osmanlı Devrinde Son Sadriazamlar*, MEB: İstanbul.
- İNAL, İbnülemin Mahmud Kemal, *Meşâhir-i Kemâl*. İstanbul.
- KARA, İsmail (2005). "Çağdaş Türk Düşüncesi Nasıl Ele Alınabilir?", *Din ile Modernleşme Arasında*, 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARA, İsmail (2005). "Modernleşme Türkiyesi'nde 'Ulûm, Fünûn' ve 'Sanat' Kavramlarının Algılanışı, *Din ile Modernleşme Arasında*, 2. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 126-192.
- KARAL, Enver Ziya (1988). *Osmanlı Tarihi*, C. V, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kemalpaşazâde Said (1307). *Sefirler ve Şehbenderler*, İstanbul.
- KUNTAY, Midhat Cemal (1944). *Namık Kemal, Devrinin İnsanları ve Olayları Arasında*, C. I, İstanbul.
- Necip Âsım (1923). "Hoca Tahsin Efendi Hakkında", *İctihad*, S. 152, s. 3145-3146.
- Necip Asım, (1341). "25 Sene Evvelki Hatıralardan: Selim Sabit Merhum Hakkında", *Tedrisat Mecmuası*, S. 68, s. 365.
- İsimsiz, (1283). "Mektup", *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*, S. I, s. 64-68.
- ŞEKER, Şemsettin (2012). *Sadık Bir Muhalif Yeni Osmanlılar'dan Menâpirzâde Nuri Bey*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Şemseddin Sami (1308). "Tahsin - Hoca Hasan", *Kâmûsu'l-A'elâm*, III, İstanbul, 1268-1269.
- ŞİŞMAN, Adnan (2004). *Tanzimat Döneminde Fransa'ya Gönderilen Osmanlı Öğrencileri (1839-1876)*, Ankara: TTK Basımevi.
- TARHAN, Abdülhak Hamid (1994). *Abdülhak Hâmîd'in Hatıraları*, (Haz. İnci Enginün), İstanbul: Dergâh Yayınları.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (1966). *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Konya.